

Balogh Csaba Timothy Morton, az új földtörténeti kor prófétája

■ Az emberiségnek meg kell szabadulnia attól a rögeszméjétől, hogy uralma alatt tarthatja a Földet és magasabb rendű a többi élőlényénél – hirdeti Timothy Morton angol filozófus, és különös, provokatív nézetei egyre népszerűbbek. Alighanem túlzás, amit hívei állítanak, miszerint teóriái már „megfertőzték” a bölcsészet minden ágát, de annyi bizonyos, hogy terminológiája megjelent a tudományos élet főáramában. Morton felkerült az ötven legbefolyásosabb élő filozófus – sokak által vitatott – listájára. Téziseivel olyan tekintélyes orgánusok foglalkoznak, mint a BBC, a *Newsweek*, a *New Yorker*, a *The New York Times*, a *The Economist*, a *National Geographic* és a *Science*. A *The Guardian* hasábjain Alex Bladell már arról ír, hogy Morton korunk egyik legnépszerűbb szellemi vezetője.¹

Az angol filozófus legismertebb tudományos terminusa, az antropocén 2011 táján bukkant fel az újságokban, majd 2014-ben a szót felvették az *Oxford English Dictionary*be, 2019-ben pedig e korszakot és elnevezését hivatalosan jóváhagyta a Nemzetközi Rétegtani Bizottság munkacsoportja, amely a földtörténeti idő lehetséges felosztását kutatja. De mit jelent az antropocén, amely néhány év alatt olyan nagyszabású elméletté nőtte ki magát, mint bármely más közismert, a világtörténelmet tagoló paradigma?

Morton részben annak köszönheti sikerét, hogy a bevett gondolkodásmódok, meghatározások ellen intéz támadást. Fő célja, hogy megingassa az ember és a természet szétválasztására vonatkozó, régóta vallott bölcséleti és természettudományos tételeket. Kötetei, cikkei, nyilatkozatai a más lényekkel való kölcsönös egymásra utaltságról és annak következményeiről szólnak: az univerzumban minden entitás függ a másiktól, és mindegyik bír egyfajta tudattal. Az alacsonyabb rendűnek hitt létszférák az emberben ébrednek öntudatra, hiszen DNS-ünk jelentős mennyiségű,

vírusoktól származó genetikai állományt tartalmaz. Morton társadalmi, politikai aktivitásának alapját pedig az a tézise adja, hogy egy mesterséges, de igen primitív működésű „intelligencia” irányít bennünket: a multinacionális ipari kapitalizmus. Elméletének középpontjában új korszak meghirdetése és leírása áll, amelyet „antropocénnek” nevez.

Az elmúlt tizenkétezer évben az emberiség a holocénként ismert, viszonylag állandó és mérsékelt klímájú földtörténeti korban élt. Az utóbbi időben planétánk légköre, időjárása drámai léptékben megváltozott, és ez új földtörténeti periódust nyitott meg. Az ógörög anthropolosz (ember) szóból származó antropocén kifejezés arra utal, hogy ennek az átalakulásnak már nem valamiféle külső kozmikus esemény, természeti törvényszerűség, hanem maga az ember a legfőbb okozója. A naponta hallható, vészjósló felsorolás – klímaváltozás, vízhiány, eltűnő esőerdők, kivesző állat- és növényfajok, felhalmozódó, képtelen léptékű ipari és nukleáris hulladék – egyes tételei önmagukban is visszafordíthatatlanul átformálták a bolygónkat. Ha több tízezer év múlva lesz még élet a Földön, az akkori társadalmaknak is azokkal a változásokkal kell megbirkóznuk, amelyeket ma idézünk elő. Az antropocén nem csupán a pusztítás és a pusztulás időszaka, az öntudatra ébredés pillanata is, amikor az emberi faj rádöbben rendkívüli környezetformáló erejére. Okozói vagyunk az általános felmelegedésnek és az ökológiai összeomlásnak, ugyanakkor azt is pontosan látjuk, hogy minderről mi tehetünk. Morton egyik legfontosabb üzenete, hogy együtt kell élnünk ezzel az erkölcsi tudattal, és minden döntésünknek – legyen politikai, gazdasági vagy technológiai – környezeti hatása van. Tragikus, hogy bolygónk tönkretétele árán ébredtünk rá hatalmunkra és felelősségünkre.

Morton csak egy a több tízezer geológus, biológus, környezetvédő, klíma- és jövőkutató közül, aki erről a kibontakozóban lévő, vészjósló, kaotikus állapotról ír, de mindenkinél hatásosabban hirdeti, hogy a XXI. század első felének embere áll e szélsőséges korszak megszületésénél. Sokan figyelmeztetnek a közelgő természeti katasztrófára, és az ipari társadalmak irányváltását sürgetik, de Morton már prófétai szerepben tűnik fel: „sötét ökológiának” nevezett teóriája szerint a rettegett fordulat már bekövetkezett. Ezért az antropocénelmélet arra int, hogy soha nem voltunk függetlenek a bolygó nem emberi szféráitól, hanem mindig szoros egymásrataltságra léteztünk velük. Még elégetni, eldobni sem tudunk semmit anélkül, hogy az valamilyen formában – többnyire káros szennyezőanyagként – vissza ne kerülne hozzánk. A természetről és a környezetről alkotott korábbi elképzeléseinket – amelyek szerint az előbbiektőlünk elkülönülve léteznek és viszonylag állandók – a minket fenyegető környezeti katasztrófa cáfolja meg.

Ez vezet el Morton egyik legáltalánosabb, politikai üzenetnek is tekinthető megállapításához: az antropocén forradalomra kényszeríti az emberi gondolkodást. A tudomány új eredményei arra világítanak rá, milyen szoros, megbont-hatatlan kapcsolatban élünk más lényekkel. Ennek belátása az univerzum többi entitásához való viszonyulásunk megváltoztatását jelenti: a kizsákmányolás helyébe a szolidaritásnak kell lépnie. Ha ezt nem sikerül megvalósítanunk, végveszélybe sodorjuk a Föld sokszínű életformáit és magát a létezésünket is. Különösen fontos, hogy Morton naivnak és megvalósíthatatlannak ítéli az informatika beláthatatlan fejlődését hirdető, a „szingularitás” eljövételét váró-ünneplő amerikai teoretikusok és fejlesztők – főképp Ray Kurzweil² és Bill Gates – rózsaszín utópiáit. A mesterséges intelligencia térnyerése, a génállomány, az idegrendszer, a tudat esetleges informatikai alapú tökéletesítése, digitalizálása nem válthatja meg az emberiséget, nem emelheti fel a biológiaiain túli, tisztán technológiai létbe. Az antropocénelmélet szerint az ember nem lépheti át a korlátait, nem válhat függetlenné más lényektől és az élővilágtól.

Mindez talán borúlátón hangzik, de Morton felszabadulást lát benne. Ha búcsút intünk annak a téveszmének, hogy mindent irányíthatunk magunk körül, akkor talán újra felfedezzük azt az örömet, amelyet más élőlényekben és magában az életben találhatunk. Morton szerint ez a boldogságkeresés fordíthat az újfajta politika felé.

Pályatársai, kollégái közül sokan fanyalognak az angol filozófus tézisein. Kritikusai azzal vádolják, hogy elméleteit, írásait és előadásait áthatja a műkedvelő, néhol a kártékony dilettantizmus. Politikai nézetei pedig bugyuta és hamis egyvelegét adják a színpadias hippi érzelmességnek és a kimódolt, jól fésült szalonanarchizmusnak. Az emberiség „geológiai jelzése” még nem mérhető az eddigi földtörténeti korszakokhoz, az is homályos, vajon az antropocén korszak, vagyis az ember bolygóformáló dominanciájának kezdőpontja honnan számítható. A mezőgazdaság sok évezreddel ezelőtti hajnalától, a XIX. századi ipari forradalomtól, az első atomrobbantástól? (Végül feltételes kezdődátumként az 1950-es évet választották, amikortól az emberi tevékenység egyik legnyilvánvalóbb nyoma, a nukleáris kísérletekből származó plutóniumizotóp kimutathatóvá vált a földkéregben.) Morton terminusa, az antropocén kifejezés sem szerencsés, hiszen azt az emberközpontú világnézetet erősíti, amely az ökológiai katasztróféért felelős. Baloldalról azt vetik a szemére, hogy a Föld kifosztásáért nem lehet általánosságban az emberiséget okolni, mert az a túlnyomóan a fehér férfiak irányította nyugati kapitalizmus számlájára írható. Morton átsiklik a faj, az osztály, a nemek és a gyarmatosítás kérdésein,

amikor az egész emberiséget hibáztatja egy kiváltságos kisebbség okozta pusztításért. A harmadik világ lakossága már akkor az ökológiai katasztrófa áldozatává vált, mielőtt az antropocén fogalma és az élővilágért, az emberiségért való érzélgős aggodás divattossá vált volna a nyugat-európai és az észak-amerikai egyetemeken.

De szép számmal akadnak szaktudományos bírálói is, akik azzal vádolják Mortont, hogy rendkívül felszínesen ismeri a természettudományokat – főképp a kvantummechanikát és a halmazelméletet –, és a félreértett vagy manipulált adatokat képlékeny hipotézisei alátámasztására használja. Munkái csupán „érdekes ötletek zagyalékai”, amelyek nem támaszthatók alá szaktudományos vizsgálatokkal.

Hívei azzal védik, hogy Morton gazdagon áradó, sokszor játékos írásainak nem bizonyító-, hanem ihletőerejük, gondolati súlyuk van, és igazságtalan számon kérni a természettudományos érvelés egzaktságát egy bölcsészen. Valóban: az 1968-ban, londoni művészcsaládba született Morton szellemi indulásának semmi köze nincs a geológiához. Szülei koncertező hegedűművészek, az 1970-es évek végén elválnak, apja a Greenpeace hajóján tiltakozik; anyja elkötelezett feminista, és tevékenyen részt vesz a nukleáris leszerelésért folytatott kampányban. Morton kiemelkedő tanulmányi eredményeket ér el, a legkiválóbbaknak járó ösztöndíjakkal elitiskolákba jár, majd az Oxfordi Egyetem angol szakán tanul tovább. Doktori értekezése új szemponttal gazdagítja a romantika szakirodalmát: rámutat, hogy Percy és Mary Shelley vegetarianizmusa szorosan összefonódott politikai nézeteikkel és művészetükkel. Alighanem az irodalom tanulmányozásakor találkozott a romantika egyik kedves tudományával, a geológiával. A Föld mélyének titkait fürkésző diszciplína számos literátort, mások mellett Goethét, Hoffmant, Vernét – és a mi Jókainkat – is megihlette. Morton bölcsészdokorként a Coloradói Egyetemen talál munkát, majd 2003-ban a Kaliforniai Egyetemen folytatja oktatói pályáját, itt kezd el ökológiai kérdésekkel foglalkozni, például azzal, hogy valójában mire gondolunk, amikor a természetről írunk. Ekkortól nevezi magát – némi önreklámozás céljából – az irodalom és a környezetvédelem szakértőjének. A következő években köteteinek vezérfonalát az új öko-filozófia adja: megkérdőjelezi a hagyományos természetfogalmat, azt feszegeti, mit jelent a felfoghatatlanul összetett élővilágban más lényekre támaszkodni. Az Államokban csatlakozik egy kisebb filozófiai mozgalomhoz, amely azt tartja, hogy minden lény, köztük az ember is, csak a maga korlátozott módján képes felfogni a világot. (Vagyis soha nem fogjuk megtudni, mit érzel a létezésből egy bogár, egy macska vagy egy delfin.) 2012-ben Morton elhagyta Kaliforniát jelenlegi tanszékvezetői állásáért a texasi Rice

Egyetemen, amely Amerika legtekintélyesebb felsőoktatási intézményeinek egyike.

A kinevezése után Morton egyre szabadabb és személyesebb stílusban ír. Működését egyszerre jellemzi izgalmas sokszínűség és gyanús polihisztorság. (Alighanem ő az egyetlen a legbefolyásosabb élő filozófusok között, aki rapszövegíróként is ismert.) A Kalifornia Egyetemen tartott irodalomelméleti előadás-sorozatával olyan gondolkodók nyomdokaiba lépett, mint Jacques Derrida és Edward Said – ugyanakkor Glastonburyben is szerepelt, tűzszaglór előadóknak zenélt. Egyik könyvében a sötét ökológia és a marxizmus ötvözését kísérli meg, az ezzel párhuzamosan írt másikban a nagyközönséget igyekszik elvarázsolni: „Ez a könyv nem tartalmaz semmiféle ökológiai adatot”.³ Fáradhatatlanul járja a világot: egyetemeken, konferenciákon, kiállításmegnyitókön, klubokban és tüntetéseken hirdeti a téziseit, miközben minderről minden létező közösségi platformon beszámol. A könnyűzene, a kortárs képzőművészet és a Shambhala buddhizmus elkötelezett híve.

„Egy valamirevaló filozófia-tanszéken senki nem veszi komolyan Tim Mortont” – hallani a szakma morgását, mégis tanítják a műveit, és az egyetemisták szeretik az antropocén korszak prófétáját. Hogy miért? Mert valamiféle kulcsot, eszköztárat ad a jelen megértéséhez. A globális felmelegedés erősödésével Morton antropocénelmélete egyre hihetőbbé válik, a sötét ökológia vészterhes korszakának közeledtével pedig egyre többen keresnek olyan írásokat – például Morton könyveit –, amelyek elidegenedésményüket és remény utáni vágyakozásukat igazolják. Számos kortárs gondolkodó úgy véli, hogy logikusabb, alaposabban átgondolt eszmékkel és szervezéssel újra rendet lehet teremteni a világban. Morton szerint rendszerezhetjük szigorúbban az elképzeléseinket, de a világ alapvetően rendetlen, titokzatos és kiszámíthatatlan hely marad, amely mindig ellen fog állni a filozófia és a technológia rendcsinálásának.

JEGYZETEK

- 1 BLASDEL, Alex: *Reckoning for our species: The philosopher prophet of the Anthropocene* = *The Guardian*, 2017. június 15. <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/15/timothy-morton-anthropocene-philosopher>
Ez a cikk volt az áttekintés fő forrása, KENGYEL Péter fordításának felhasználásával.
- 2 KURZWEIL, Ray: *A szingularitás küszöbén. Amikor az emberiség meghaladja a biológiát*. Szerk. JÁRDÁN Csaba [ford. nélkül], Bp., Ad Astra, 2013/2014
- 3 Timothy Morton termékeny szerző: 1994 óta tucatnyi monográfiát írt. Az első tíz évben az irodalomtörténet, azóta az ökológia témakörében. Magyarul még egyik kötete sem olvasható.
https://en.wikipedia.org/wiki/Timothy_Morton#Bibliography